

**Angelika Berlejung – Michèle Daviau – Jens Kamlah – Gunnar Lehmann (eds.), *Encyclopedia of Material Culture in the Biblical World. A New Biblisches Reallexikon* (Tübingen: Mohr Siebeck 2022). Ss. 1231. 169,00 €. ISBN 978-3-16148966-2**

**JANUSZ LEMAŃSKI** 

Uniwersytet Szczeciński, lemanski@koszalin.opoka.org.pl

Nowa *Encyklopedia* jest w istocie – jak wskazuje to już jej podtytuł – kontynuacją koncepcji wydanego po niemiecku leksykonu archeologicznego *Biblisches Reallexikon* z 1937 (Mohr Siebeck). Jego uaktualnioną wersję wydano w 1977 (RBL<sup>2</sup>) pod redakcją Kurta Gallinga, i to wydanie z powodzeniem przywoływane jest do dziś w wielu publikacjach. Jak łatwo policzyć, od jego ukazania się minęło niemal 50 lat. Od tego czasu wzrosła znacząco nie tylko liczba artefaktów i wraz z nimi wiedza archeologiczna o materialnej spuściznie starożytności świata biblijnego, ale zmieniły się też znacząco metody badań archeologicznych. Z tych między innymi względów w roku 2007 narodził się pomysł opracowania nowego, zaktualizowanego leksykonu archeologicznego. Wydawnictwo Mohr Siebeck powierzyło rolę głównego redaktora Angelice Berlejung z Uniwersytetu w Lipsku. Do grona współredaktorów zaproszono w roli „Area Editors” również P.M. Michèle Daviau z Wilfried Laurier University w Waterloo (Ontario) w Kanadzie, Jensa Kamlaha z Uniwersytetu w Tybindze oraz Gunnara Lehmana z Uniwersytetu Beersheva w Izraelu. Nowy leksykon – w odróżnieniu od swoich poprzedników – wydany został w języku angielskim. Z tego względu zmianie uległ również proponowany skrót bibliograficzny – EBW zamiast BRL. Jak łatwo zauważyć, od inicjatywy projektu do jego ukończenia minęło 15 lat. Angelika Berlejung stwierdza we wstępie („Foreword”, VII), że „...największym wyzwaniem dla redaktora i autorów była selekcja tego, co najważniejsze spośród istniejącego i nieustannie na nowo odkrywanego materiału, i sformułowanie sensownej syntezy. W pewnym sensie ta książka jest więc towarzyszem «trwającej pracy» nad realiami i w żadnym wypadku nie jest ostatnim słowem”. W istocie niektóre hasła zawarte w tej encyklopedii były udostępniane już od pewnego czasu czytelnikom w formie elektronicznej m.in. na platformie academia.edu. Przy opracowywaniu tej encyklopedii wykorzystano nie tylko najnowsze dane archeologiczne i zgromadzono obfitą, aktualną literaturę do poszczególnych haseł, ale zastosowano również najnowocześniejsze środki techniczne, Internet oraz komputerowe programy edytorskie. Jak pisze dalej główna redaktorka: „wszystko to stanowiło dla nas dużą pomoc”.

Encyklopedie archeologiczne dotyczące m.in. świata biblijnego istnieją już na rynku wydawniczym. Warto wspomnieć chociażby pięciotomową *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* z lat dziewięćdziesiątych XX w., przygotowaną pod redakcją Ephraima Sterna (Jerusalem) (Jerusalem: Israel Exploration Society & Carta – Simon & Schuster 1993–2008) I–V. Niemniej ideą przewodnią tej encyklopedii było opracowanie historii i samych odkryć dokonanych w poszczególnych miejscach Ziemi Świętej. EBW proponuje inne – tematyczne podejście do zagadnień archeologicznych związanych ze światem biblijnym i tym samym – wspomnianą przez Angelikę Berlejung – syntezę wiedzy o poszczególnych tematach. Nowa *Encyclopedia* to dzieło w pełnym tego słowa znaczeniu międzynarodowe. Lista autorów z 15 krajów świata wybranych do przygotowania poszczególnych haseł jest imponująca (s. 1228–1229: 72 nazwiska) i bez wątpienia ich dobór wynikał z unikalnej wiedzy, jaką każdy z nich posiadał w poszczególnych, powierzonych im do opracowania dziedzinach.

Redaktorzy ograniczyli zakres swoich opracowań do materiału archeologicznego z terenów południowego Lewantu. Tam, gdzie było jednak konieczne, włączali w formie odniesień i porównań również dane archeologiczne z Syrii, Libanu, Egiptu i Mezopotamii. Opracowania nie ograniczają się wyłącznie do zgromadzenia i podania suchych danych, lecz starają się dokonywać syntezy oraz interpretacji, biorąc pod uwagę kontekst kulturowy południowego Lewantu, jego ekonomię, rozwój technologiczny, sztukę i religię (s. XVII). „EBW prezentuje i dokumentuje materialną kulturę, opierając się na danych archeologicznych, epigraficznych i ikonograficznych w porządku historycznym” (s. XVII). Jak zapewniają w końcu autorzy tego ambitnego dzieła: „EBW prezentuje i dokumentuje aktualny stan badań” (s. XVII).

W sumie główna część tego dzieła zawiera 120 haseł. Opracowane są one nieco inaczej niż w przypadku BRL<sup>2</sup>. Tym razem autorom nie chodziło o stworzenie kolejnego „biblijnego podręcznika” archeologicznego. Z tego powodu liczba odniesień biblijnych jest tu znacznie mniejsza niż w poprzednim *Leksykonie*. Jak zaznaczono we wstępie, nowa *Encyclopedia* ma być tym razem „leksykonem kultury materialnej w świecie biblijnym” (s. XVII). W tej formie poszczególne hasła stanowią użyteczne uzupełnienie do ogólniejszych opracowań na temat archeologii biblijnej, jak choćby *Archäologie der biblischen Welt* Dietera Viewegera (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2003).

Każde z haseł ma podobną strukturę (s. XVIII), choć w niektórych z nich nie zawsze wszystkie te elementy znalazły zastosowanie. Paragraf pierwszy zawiera ogólne wprowadzenie, szkic problemu, definicje, określenie kryteriów identyfikacyjnych, szkic funkcji i/lub wspomnienie odpowiednich słów hebrajskich. Paragraf drugi opisuje podstawowe typy, główne elementy charakterystyczne, fenomenologię, informacje na temat dystrybucji geograficznej i/lub lokalnych/importowanych produktów. Paragraf trzeci opisuje materiał archeologiczny wraz z miejscem jego pochodzenia. Z kolei paragraf czwarty poświęcony jest opisowi diachronicznemu poszczególnych

znalezisk (epoki brązu i żelaza, okres babilońsko-perski, krótki szkic okresu hellenistycznego). W każdym z tych okresów akcent pada na najstarsze i najnowsze przykłady. Paragraf piąty stanowi krótką syntezę. Opisuje się w niej główne typy, motywy itp., szkicuje dzieje rozwoju, główne zmiany i główne lokalizacje. Ostatnie dwa paragrafy (szósty i siódmy) zawierają odpowiednio odniesienia i korelacje biblijne, o ile takie są dostępne, oraz bibliografię. Ta ostatnia w każdym niemal przypadku jest imponująca i bardzo aktualna.

Poza hasłami *Encyclopedia of Material Culture* zawiera ważne wstępy. Pierwszy z nich – „Chronological Problems and the Chronology of the EBW” (s. XIX–XXVIII) – poświęcony jest dyskusji nad samą chronologią, w tym także chronologią biblijną, oraz założeniami przyjętymi przez autorów tego dzieła. Drugi wstęp – „Archaeology and Cultural History” (s. XXIX–LIII) dotyczy celów, metod i historii badań i zawiera „Diachronic Cultural History”, czyli syntetyczny schemat chronologiczny od epoki neolitu aż po okres hellenistyczny. Trzeci wstęp („Epigraphy”, LIV–LXII) stanowi omówienie materiału epigraficznego i metodologii badawczej z nim związanej, zaś czwarty („Iconography”, LXIII–LXXIII) – dotyczy tych samych zagadnień w odniesieniu do materiału ikonograficznego. Cennym uzupełnieniem dzieła są również indeksy: imion personalnych (s. 1162–1167), imion boskich (s. 1169–1172), nazw miejsc (s. 1173–1206) oraz indeks tematyczny (s. 1207–1227). W uzupełnieniu dodać trzeba, że wiele haseł zawiera szczegółowe mapy (w sumie 27) i rysunki odwzorowujące omawiane artefakty. Wykaz ich rozmieszczenia, jak i wskazanie na źródła ich pochodzenia znajdują się na początku *Encyklopedii* (s. XIII–XV).

W całości omówioną tu *Encyklopedię* uznać można za dzieło bardzo udane i godnie zastępujące klasyczny już dziś *Biblisches Reallexikon*. Poza cennym i aktualnym materiałem faktograficznym docenić należy w nim przede wszystkim ciekawe syntetyzujące interpretacje dokonane przez poszczególnych autorów. Krótkie, ale precyzyjne i celne podsumowania pozwalają czasem ominąć żmudne przedzieranie się przez analizę poszczególnych artefaktów – o ile nie jest to konieczne – i dotrzeć do tego, co z nich najistotniejszego wynika. To duże ułatwienie pracy, zwłaszcza dla biblistów, kiedy nie zawsze ważny jest materiał archeologiczny, a właśnie podstawowa funkcja i znaczenie danego przedmiotu (np. kosmetyki, biżuteria, meble, pieczęcie), elementu architektonicznego (np. dom, dach, brama, sanktuarium, ogród) czy dziedziny życia (np. gry, zabawy, handel, kult).

Nowa *Encyklopedia kultury materialnej w świecie biblijnym* z tych i wielu innych powodów godna jest zauważenia. Jak na tego typu opracowanie również cena nie jest wygórowana. Warto, aby znalazła się, jeśli nie w zasobach prywatnych, to przynajmniej na półkach bibliotek wydziałowych.

